

הוראת העברית כשפה שנייה

אירנה בלנקי-קרלין*

מילות מפתח: הוראת העברית, רכישת שפה שנייה, למידה שיתופית, הוראה

בסביבה מתוקשבת, הוראה מגיבת תרבות

שפה שנייה היא שפה נוספת על שפת האם הנלמדת בסביבה הטבעית שבה היא משמשת או במסגרת לימודית למטרות חברתיות ולימודיות (תוכנית הלימודים לילדים עולים, תשס"ח: 2). הוראת העברית כשפה שנייה היא הוראתה לאוכלוסיות שונות ששפת אימן שונה. בניגוד לשפה זרה, שפה שנייה היא שפה שאליה נחשפים בסביבה הרחבה מחוץ לכותלי המוסד החינוכי והיישוב ובהקשרים מגוונים של החיים בחברה.

הוראת העברית כשפה שנייה בבתי ספר לדוברי ערבית

מקצוע העברית הוא מקצוע חובה בבתי ספר לדוברי ערבית. הוראתו מתחילה באופן רשמי במגזר הערבי והבדואי בכיתה ג' בהיקף של 4-5 שעות שבועיות, ובמגזר הדרוזי בכיתה ב' בהיקף של שתיים שבועיות והחל מכיתה ג' בהיקף של חמש שעות שבועיות. הוראת השפה נמשכת לאורך כל שנות הלימוד עד בחינת הבגרות בכיתה יב' (בהיקף של 3 יח"ל או 5 יח"ל). בשנים האחרונות החלה לפעול במערכת החינוך התוכנית "עברית על הרצף", ומטרתה לחזק את שליטת התלמידים בשפה העברית הדבורה. התוכנית מופעלת במתכונת של רצף גילי - החל מהחינוך בגיל הרך (גן חובה) ועד סיום התיכון (עברית כשפה שנייה לתלמידים דוברי ערבית, 2017: 8).

מדיניות משרד החינוך בנושא הוראת השפה העברית כשפה שנייה נוגעת לארבע אופנויות השפה: כתיבה, דיבור, האזנה וקריאה. הוראתה אמורה לשלב תכנים הלקוחים מ"עולמות שיח" ומסוגות מגוונות (שם: 9).

הוראת העברית כשפה שנייה לילדים עולים בכיתות

א-יב בבתי הספר

מדינת ישראל היא מדינת הגירה - מן הגדולות בעולם מבחינת היחס המספרי בין האוכלוסייה הקולטת לאוכלוסייה הנקלטת. בעשורים הראשונים לקיומה של המדינה הייתה הגישה השלטת במדיניות הקליטה גישה "כור ההיתוך". לפי גישה זו, היה על העולים לסגל לעצמם במהירות האפשרית את התרבות המקומית ולהידמות ככל האפשר לתושבים הוותיקים. בעשורים האחרונים רווחת גישה הרבת-תרבותיות. לפי גישה זו, בצד הציפייה שהעולים יסתגלו לחברה הקולטת ניתנת לגיטימציה להמשכיות תרבותית ולשימור הערכים והמסורת של תרבות המוצא. החברה הקולטת נקראת ללמוד את המטען התרבותי שהעולים מביאים,

להכיר בערכו ולשזור חלקים ממנו בתרבות המקומית (תוכנית הלימודים לילדים עולים, תשס"ח: 1).

להלן הדגשים בתוכנית הלימודים לילדים עולים בכיתות א-יב בבית הספר הממלכתי והממלכתי דתי. תוכנית הלימודים הראשונה לעולים חדשים פורסמה בשנת 1978. התוכנית השנייה פורסמה בשנת 1994. בראש הוועדה ישבו אז פרופ' עלית אולשטיין ופרופ' שושנה בלום-קולקה. התוכנית השלישית היא תוכנית הלימודים הנוכחית (תשס"ח).

הצורך בתוכנית האחרונה נבע מן התמורות שחלו בחברה ובתרבות הישראלית - בחינוך, בחקר הלשון ובחקר הוראת הלשונות. בתחום החברתי-תרבותי החברה הישראלית שנתפסה בעיני עצמה כחברה מונוליטית, הפכה לחברה רבת-תרבותית, המעניקה הכשר לשונות תרבותיות, לגיון, ואינה דורשת עוד אחידות תרבותית וטשטוש הייחוד של הקבוצה. בתחום החינוך התחזקה המגמה המעמידה את התלמיד במרכז, והתגברה ההכרה בשונות של תלמידים מבחינת כישוריהם ורקעם ואף סגנון הלמידה שלהם. בחקר הלשון ניתן מקום מרכזי להיבטים טקסטואליים, תקשורתיים וחברתיים-תרבותיים. התפתחות זו עולה בקנה אחד עם התפתחויות מעניינות בלשון עצמה. המדיה הייתה לגורם רב-עוצמה מבחינת השימוש בשפה והיא משפיעה על הקשר שבין לשון הדיבור ללשון הכתובה.

תמורות חלו גם בחקר רכישת שפות בכלל ורכישת שפה שנייה בפרט, ואלה הובילו לתובנות חדשות על דרך ההוראה. התובנות החדשות מוסיפות עיקרון, והוא העיסוק במגוון רחב מאוד של סוגי טקסטים בשפה הדבורה והכתובה. כמו כן, מודגשת השליטה בדיבור ברמה תקשורתית סבירה, שכן ידוע כי היא מקדימה את השליטה במיומנויות האחרות ומקדמת את תהליך הרכישה של השפה השנייה (שם: 5).

מטרת העל של הוראת העברית כשפה שנייה היא להבטיח כי בסופו של התהליך ילדים שהעברית אינה שפת אימם יוכלו להשתמש בה שימוש מושכל בעל-פה ובכתב במגוון רחב של סוגי לשון בהקשרים חברתיים שונים ברמה של ילדים בני אותו גיל הדוברים עברית כשפת אם. ברכישת שפה שנייה הגישה היא בראש ובראשונה פונקציונלית-הקשרית, השמה דגש על הבנה ועל הפקה של טקסטים בשפה בהקשרים משמעותיים שונים לצד לימוד פורמלי של מבנה השפה. הידע המטא-לשוני נתפס כמסייע ובעל הדגשה שונה בדרגות הגיל השונות. הדרך המיטבית לרכישת שפה היא בהקשרים משמעותיים עבור הלומד (שם: 7).

הוראת העברית כשפה שנייה במכללות לאור המודלים הקיימים והחדשים

נראה כי הדרך האטרקטיבית ביותר ללמידת העברית כשפה שנייה ולהוראתה היא להעביר את מוקד ההוראה מהמרחב

* ד"ר אירנה בלנקי-קרלין מרצה במכללה האקדמית לחינוך ע"ש קיי בבאר שבע ובמכללת לוינסקי לחינוך.

דוגמה לקורס כזה היא הקורס "לומדים עברית - יוזמה משותפת ליונסקי-אמסטרדם" שהתקיים בתשע"ג. במסגרתו לימדו סטודנטיות ישראליות ממכללת ליונסקי סטודנטים הולנדיים מאוניברסיטת אמסטרדם עברית כשפה נוספת בסביבה מתוקשבת סינכרונית ואסינכרונית תוך הפעלת מודל הלמידה השיתופית (בלנקי ומרגולין, 2014).

הוראה מגיבת תרבות

הוראה מגיבת תרבות (Culturally responsive teaching) היא הוראה שבה מורים משלבים משאבים תרבותיים ולשוניים של תלמידים. הם רואים בידע זה הון שעליו ניתן לבסס הוראה ולמידה (ראו, למשל, Gay, 2010; Ladson-Billings, 2009).

דוגמה לכך היא הקורס החדשי "לומדים ומלמדים - הוראת העברית כשפה שנייה בסביבה מתוקשבת". הקורס מפגיש את הסטודנטים משני המגזרים במכללת קיי - היהודי והערבי-הבדואי - במרחב הווירטואלי. הוא היה ייחודי משום שבמסגרתו לימדו הסטודנטיות היהודיות את הסטודנטים הערביים-הבדואים עברית כשפה שנייה (כתיבה), והיות שכל תהליך הלמידה וההוראה התנהל בסביבה מתוקשבת אסינכרונית ללא מפגשים פרונטליים במכללה (ראו בהרחבה בלנקי-קרלין, 2020).

ראוי להדגיש כי הדיונים הלשוניים והרב-תרבותיים שהתנהלו במסגרת פעילות מקוונת בקורס זה עולים בקנה אחד עם דבריה של רוט-גביזון, המעלה במאמרה את הסוגיה של הוראה בכיתת האולפן הרב-תרבותית בהסתמך על באנקס (Banks, 1995): "המורה צריך להביא דוגמאות וטקסטים המכילים לא רק את התרבות של הרוב, אלא אף את התרבות של תלמידיו" (רוט-גביזון, 2019: 11). לדבריה, כל תלמידי הכיתה צריכים לחוש שתרבותם נוכחת אף היא לצד אזכור התרבות האחרת, במיוחד אם הם ערבים החיים בישראל.

אם כן, הלמידה המשמעותית מתקיימת, בין היתר, כאשר ללומדים ניתנת אפשרות להביע דעות שונות באופן חופשי ושוויוני ולרכוש כלים מעשיים להוראת העברית כשפה שנייה או נוספת. יודגש כי בהוראת קורסים דוגמת אלה שהוצגו לעיל היה התפקיד העיקרי של המרצה להציע לסטודנטים דרכי הוראה מגוונות ולקדם את השיח הדבור או הכתוב בתוך הצוותים בעזרת משוברים מתמשכים כדי לספק לכולם כיווני המשך יעילים.

המקורות

- אגרנובסקי, ו', זסלבסקי, ר' ומריאנצ'יק, י' (2012א). מבחני רמה ממוחשבים לתלמידי אולפנים של הסוכנות היהודית בחבר מדינות העמים. **הד האולפן החדש** 99, עמ' 126-132.
- אגרנובסקי, ו', זסלבסקי, ר' ומריאנצ'יק, י' (2012ב). הטכנולוגיה החדשה ושינוי הפרספקטיבה בהוראת העברית - השימוש בכלים

לסטודנטים. המרצה רק יכוון את התהליך ויביט עליו ממעוף הציפור, ואילו הסטודנטים ילמדו זה את זה כחלק מלמידת עמיתים, וכמובן ילמדו את תחום הדעת. במילים אחרות, משתתפי הקורס יהיו אחראים לאופיו ולתכניו: הם יהיו השותפים הפעילים לתהליך הלמידה וההוראה לצד המרצה, ועיקר הקורס יתבסס על תוצריהם: על המטלות שהם יגישו, על המשוברים שהם ייתנו על מטלות אלה, על הנושאים שהם יעלו ויבחרו ללמוד אותם, ללמד אותם או לדון בהם ועל הסרטונים בנושא הוראת העברית כשפה שנייה שהם יעלו (בלנקי-קרלין, 2020).

יישום הוראה זו דורש אחד מדגמי ההוראה האלה או שילוב ביניהם: למידה שיתופית, למידה והוראה בסביבה מתוקשבת (סינכרונית או אסינכרונית או שתיהן) וגם עקרונות של הוראה מגיבת תרבות. מושגים אלה יוגדרו ויידונו בהמשך.

למידה שיתופית ברכישת שפה שנייה

התפיסה של למידה שיתופית מתייחסת לשיטת הוראה שבה צוות לומדים עובד על נושא מסוים לקראת השגת מטרה משותפת. הלומדים אחראים לא רק ללמידתם אלא גם ללמידת שאר חברי הצוות, וההצלחה של תלמיד אחד בצוות מקדמת את הצלחתם של האחרים (הרץ-לזרוביץ ופוקס, 1987; Slavin, 1978; Gokhale, 1995; Vygotsky, 1989). לפי גישתו של ויגוצקי (Vygotsky, 1978), הסטודנטים מסוגלים להגיע להישגים גבוהים יותר כאשר הם מתבקשים לבצע משימות שיתופיות ולא משימות יחידניות.

הרץ-לזרוביץ ושדל (1993, 1996) מביאות את הרקע העיוני והמחקרי של אוריינות בלמידה שיתופית ומתעדות את הכיתה ואת בית הספר כמרחב חיים לימודי וחברתי שבו המורה והתלמידים מתכננים משימות למידה שיתופיות ומבצעים אותן. המחקר רב השנים הראה שהתלמידים שלמדו באל"ש (אוריינות בלמידה שיתופית) אכן הגיעו להישגים גבוהים בקריאה ובכתיבה.

דוגמה לקורס שבו הופעל מודל הלמידה השיתופית בהנחייתו הוא הקורס הפרונטלי "הבעה בעל-פה", המיועד למתמחי לשון עברית כשפה שנייה במגזר הבדואי במכללת קיי. הקורס עסק בטיפוח תרבות הדיבור ובהשבת ההגייה התקינה בעברית באמצעות קריאת שירים מנוקדים, בניית הרצאות בזוגות או בשלשות ונשיאתן במליאת הכיתה וניהול דיונים בסוגיות שונות בקבוצות קטנות (בלנקי-קרלין, 2018).

הוראת העברית בסביבה מתוקשבת

בעשור האחרון הולך וגובר העניין בחקר הוראת העברית כשפה שנייה או נוספת בסביבה מתוקשבת (למשל, חרל"פ, תשס"ב, 2010; שליפר, גרינוולד, אואן וכן-ארי, 2008; אלבק וחרל"פ, 2010; זסלבסקי ומריאנצ'יק, 2008; אגרנובסקי, זסלבסקי ומריאנצ'יק, 2012א, 2012ב, בלנקי ומרגולין, 2014; גבע מור, 2017; מזר, 2017 ו-2019 ואחרים). ידוע כי ייחודיותה של הוראה בסביבה מתוקשבת היא ביטול מחיצות הזמן והמקום.

- עברית כשפה שנייה: תוכנית הלימודים לילדים עולים בכיתה א-יב בבית הספר הממלכתי והממלכתי דתי** (תשס"ח). ירושלים: משרד החינוך, המזכירות הפדגוגית - האגף לתכנון ולפיתוח תוכניות הלימודים.
- עברית כשפה שנייה לתלמידים דוברי ערבית - נתוני תשע"ז** (2017). ירושלים: משרד החינוך וראמ"ה - הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך.
- רוט-גביזון, ד' (2019). הוראת העברית בכיתה רב-תרבותית. *Hebrew Higher Education 21*. נדלה מ-
<https://www.dropbox.com/s/uzdcb1eecx0frmd/HHE%2021%20-%20RothGavison%20-%20Article.pdf?dl=0>
- שלייפר, מ', גרינוולד, ת', אואן, מ' ובן-ארי, ר' (2008). לומדים עברית באולפן הווירטואלי. **הד האולפן החדש** 93, עמ' 7-1. נדלה מ-
http://cms.education.gov.il/NR/rdonlyres/2D7AAA4F-43AD-43A7-893C-9EF8227F2C0D/72587/3_92.pdf
- Banks, J. A. (1995). Multicultural Education: Historical development, Dimensions, and Practice. In: J. Banks & A. McGee Banks (Eds). *Handbook of Research on Multicultural Education* (pp. 3–24). New York: McMillan publishers.
- Gay, G. (2010). *Culturally responsive teaching: Theory, research and practice* (2nd ed.). New York: Teachers College Press.
- Gokhale, A. A. (1995). Collaborative Learning Enhances Critical Thinking. *Journal of Technology Education* 7(1). Retrieved from <https://scholar.lib.vt.edu/ejournals/JTE/v7n1/gokhale.jte-v7n1.html>
- Ladson-Billings, G. (2009). *The dreamkeepers: Successful teachers of African American children* (2nd ed.). San Francisco: Jossey Bass.
- Slavin, R. E. (1989). Research on cooperative learning: An international perspective. *Scandinavian Journal of Educational Research* 33(4), pp. 231–243.
- Vygotsky, L. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge: Harvard University Press.
- טכנולוגיים חדשניים בהוראת עברית כשפה שנייה בברית המועצות לשעבר. **גדיש - ביטאון לחינוך מבוגרים** 13, עמ' 121-130.
- אלבק, א' וחרל"פ, ל' (2010). לימודי תעודה בהוראת העברית כשפה זרה - רעיון, כיוונים והדגמה מהקורס בתחביר. **הד האולפן החדש** 96, עמ' 79-88.
- בלנקי, א' ומרגולין, ב' (2014). הוראת עברית כשפה זרה: פרויקט מקוון בינלאומי 'לומדים עברית - יזמה משותפת לוינסקי-אמסטרדם'. **הד האולפן החדש** 102, עמ' 76-85. נדלה מ-
<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/AdultEducation/PirsumeiAgaf/HedHaulpan/2014102.htm>
- בלנקי-קרליון, א' (2018). למידה שיתופית בהוראת עברית כשפה שנייה במגזר הבדואי במכללת קיי. *Hebrew Higher Education* 20, עמ' 99-106. נדלה מ-
<http://naphhebrew.org/hhe-20-2018-articles-reviews>
- בלנקי-קרליון, א' (2020). **המגזר היהודי, המגזר הבדואי והעברית שביניהם: היבטים לשוניים, פדגוגיים ותוכניים בהוראת העברית ובלמידתה כשפה שנייה בסביבה מתוקשבת** *Hebrew Higher Education 22*. נדלה מ-
<http://naphhebrew.org/hhe-22-2020>
- גבע מור, ש' (2017). לקרוא, להבין, לשמוע, לשון, להמיר, למחזר. **הד האולפן החדש** 106, עמ' 108-116. נדלה מ-
http://meyda.education.gov.il/files/AdultEducation/hed_haulpan/hed_106_shlonit_geva.pdf
- הרץ-לזרוביץ, ר' ופוקס, א' (1987). **למידה שיתופית בכיתה**. חיפה: אח.
- הרץ-לזרוביץ, ר' ושדל, ב' (1993). **אוריינות בלמידה שיתופית**. ירושלים: המחלקה למומנויות יסודי, האגף לחינוך יסודי ירושלים ומחוז חיפה, משרד החינוך והתרבות.
- הרץ-לזרוביץ, ר' ושדל, ב' (1996). השפעתו של פרויקט אל"ש (אוריינות בלמידה שיתופית) על הישגים בהבנת הנקרא ובכתיבה. **חלקת לשון** 22, עמ' 85-113.
- זסלבסקי, ר' ומריאנצ'יק, י' (2008). הפרויקט 'הוראה מרחוק': הנחלת העברית למורים בחמ"ע. **הד האולפן החדש** 93, עמ' 25-28. נדלה מ-
http://cms.education.gov.il/NR/rdonlyres/2D7AAA4F-43AD-43A7-893C-9EF8227F2C0D/72572/27_30.pdf
- חרל"פ, ל' (תשס"ב). הוראת עברית כשפה שנייה בסביבה מתוקשבת. **חלקת לשון** 33-34, עמ' 95-108.
- חרל"פ, ל' (2010). "האופן הוא התוכן": כלים ותכנים בהוראה מקוונת של עברית כשפה זרה. **ביטאון מכון מופ"ת** 44, עמ' 27-31.
- מזר, צ' (2017). חדשון בעברית קלה במרשתת. **הד האולפן החדש** 106, עמ' 92-107. נדלה מ-
meyda.education.gov.il/files/AdultEducation/hed_haulpan/hed_106_tzipi_mazar.pdf
- מזר, צ' (2019). החדשון בעברית קלה - ההלכה והמעשה. *Hebrew Higher Education 21*. נדלה מ-
<https://www.dropbox.com/s/95fioz3fseuo9a2/HHE%2021%20-%20Mazar%20-%20Article.pdf?dl=0>